

ERDÉLYI JÁNOS ÉS A KALEVALA

LISZTÓCZKY LÁSZLÓ

A Kalevalának világirodalmi önértékén túli különös jelentősége van a magyar kultúra számára. Ez kiváltképpen abban a sokrétű ihlető-termékenyítő hatásban mutatkozik meg, amelyet az eposz XX. századi költészetünkre gyakorolt, nemkülönben abban, hogy kevés műből készült annyi részleges és teljes magyar fordítás.¹

A finn hősköltemény iránti érdeklődés a múlt század közepén bontakozott ki a finn-magyar nyelvrokonságot bizonyító tudósok munkásságában. Reguly Antal 1840-ben finn földről szüleihez intézett levelében homéroszi magaslatra emelte az eposz szépségeit, és bejelentette magyarra fordításának tervét.² 1841-ben jelent meg egy barátjához írt levele a Gellért-legendát idéző finn népdal, az Órlő dal fordításával, mely először avatta be az érdeklődőket a kalevalai költészet világába.³ „Bölcsőkeresőnk” hozzákezdett az eposz (az 1835-ben közreadott Régi-Kalevala) átültetéséhez is, fordítástöredéke azonban 1908-ig lappangott.⁴

Reguly örökébe lépett Hunfalvy Pál, aki már első szintézisre törő összehasonlító nyelvészeti tanulmányában bő információt adott az eposzról, 11 sort le is fordított belőle.⁵ 1853-ban a Szépirodalmi Lapok hasábjain az 1849-ben megszületett Új-Kalevala teljes keresztmetszetét bemutatta olvasóinak, s ismertetését saját fordításrészleteivel illusztrálta.⁶

Reguly és Hunfalvy nyelvtudományi munkásságuk révén ismerkedtek meg a Kalevalával. Ez volt az elsődleges forrása népszerűsítő tevékenységüknek is, amelyet segített finn nyelvtudásuk. A finn népköltészet művészi erejét, világhírét fegyverként használták föl a finneket lekicsinylő nemzeti elfogultság és hiúság elleni küzdelemben. A Kalevalában a magyar népköltészetre vonatkoztatható analógiákat tételeztek föl.

Az eposzról szóló tudósításaikra a kortársak közül Erdélyi János reagált a legfogékonyabban és a legrendszeresebben. Irodalomtudósaink sorában ő az első, aki már a legkorábbi években élénk figyelemmel kísérte a Kalevala sorsát, fölfogta annak szellemi üzenetét. Nem a nyelvrokonítás szándéka tette érdekeltté ebben, a finn nyelvet nem ismerte: értékelő, elemző szempontjai, következtetései irodalomtudományi törekvéseivel függtek össze. Népnemzeti esztétikájának kialakulásában mint modell északi rokonaink Elias Lönnrot által egybeszerkesztett kollektív remekműve is szerepet játszott.

I. Herder útmutatásai nyomán formálódó irodalomszemlélete szükség-szerűvé tette találkozását a finn népköltészettel. Már 1842 elején, magyar népköltészeti kutatásainak kezdeti szakaszában, népköltészetünket új megvilágításba helyező tanulmányainak megírása előtt cikket közölt a finn folklórról, a Kalevaláról: az eposz is hozzájárult irodalmi elveinek tisztázásához.

A hősköltemény iránti érdeklődése igen korai keletű tehát, egybeesik Reguly első kutatási eredményeinek megszületésével. A kis tanulmány először ad hírt a magyar olvasóknak a Kalevaláról.

Cikke azt tanúsítja, hogy a néphagyományok megítélésében a herderi tanokat követte. Az ő gondolatvilágát is áthatotta a nemzetenkénti eredetiség értéktudata. A nemzeti jelleg fölfedezése, kiteljesítésének szándéka vezette el a réginek, a népnek a kultuszához: a nemzeti sajátosságok annál tisztább alakot öltenek, minél messzebbre tekintünk vissza az időben. A finn folklór nemrég megtalált kincseiben a „pogány őskor óta” híven megőrzött „sajótságos és eredeti bélyegű népköltészet” életre keltése vonzotta. A megkülönböztető jegyeket, az érintetlenül maradt nemzeti vonásokat dicséri, amelyek a hajdanvolt idők szellemi üzenetét tolmácsolják. Az ebből fakadó értékek nem csupán a „szépség”, hanem az „eredetiség”, a „nemzetiség” fogalmaival is kifejezhetők. Írásából kiderül, hogy tud nemcsak a Kalevaláról, hanem a Kanteletár című népköltészeti antológiáról is. (A Kanteletár első kiadása 1840-ben jelent meg.) Magasra becsüli Lönnrot gyűjteményeit, azok „más fajok költészetével, egy Ossiánnal” mérkőzhetnek. A Kalevalát így minősíti: „E nagyszerű költemény, Kalevala, 32 énekben, az utolsó évtizedben a nép ajka után leíraték s kiadatott egy szorgalmas gyűjtő, D. Lönnroth Illés által, ki hazája belsejét átutazá, a honi dalok mulandó maradványait egybegyűjteni s megőrizni.”⁷ Elismeréssel szól arról, hogy Finnországban a népköltészet kultusza, gyűjtése nemzeti mozgalommá szélesedett.

Erdélyinek nem volt lehetősége arra, hogy az eposzt tanulmányozza, hiszen addig csak svéd fordítása készült el. Építhetett viszont egy nagyon fontos hazai forrásra: Reguly Antal kutatásaira. Róla a következőket írta: „...éjszakon utazó hazánkfia, a jeles Reguly is szedett kalászokat ez érdekes mezőn, miket annak idején hazájával közleni szándékozik...”⁸ Reguly erről 1841-ben közzétett, az Örlő dal fordítását is tartalmazó levelében számolt be.

Irodalomtudósunk pontos képet alkotott a finn népköltészet jellegéről: „...némely dal nem csak a nyugati költészet remekeitől, hanem az európai néptörzsökeitől is igen különbözik...”⁹ Érdekes, hogy míg Reguly és Hunfalvy a magyar és a finn népköltészet rokonságára igyekezett rámutatni, Erdélyi elsősorban az eltérést hangsúlyozta: a finn folklór hívebben őrizte meg archaikus jegyeit.

A cikk már magában rejti Erdélyi legalapvetőbb irodalmi nézeteit, amelyeket később részletesebben és sokoldalúbban kifejtett. A finn népköltészet fölfedezése a herderi eszmék érvényességének fölmérésére, alkalmazási lehetőségének végiggondolására adhatott impulzust. A Kalevala időben is az egyik legközvetlenebb példája volt annak a fölismerésnek, hogy milyen szívósan tovább él, megmenthető és a nemzeti szellemű irodalom megteremtésében hasznosítható az ősi népi hagyomány.

II. Népiesség-elméletének átfogó kidolgozására még ugyanebben az évben kísérletet tett, visszatérve újból a Kalevalához is. Koncepcióját a Kisfaludy Társaság 1842. november 30-i ülésén tartott székfoglalójában fejtette ki.

Művében rámutat a folklór értékeire, költőinket a népköltészet tanulmányozására biztatja. Fölvázolja a népköltészet és a nemzeti költészet egymásra találásának, egyesítésének programját. Irodalmunkat a világirodalom

nagy népi fordulatához akarja kapcsolni, annak elveit és eredményeit foglalja össze.

Megállapítja, hogy a népköltészet igazi mivoltáról, a nemzeti jellegéről „a nemzetek előkora, ifjúsága” tanúskodik a leghitelesebben: akkor „nyelv és költészet mesterköltéség nélkül saját, külső befolyás nélkül tiszta eredetiség”. Az „előidő” költői emlékeit úgy kell elfogadni és követni, „mint isteni kijelentését a nép szellemiségének”: „Így találta Homér a görög népnél költeményeit vagy azok nagy részét, így Firduszi készen a perzsa hagyományokat. Így az újabb nemzeteknél, különösen az angoloknál Percy, a németeknél főképp Grimm, a dánoknál Söfrenson Wedel András történetíró. Így szedte össze a világhírű szerb dalokat és hősregéket Vuk Stefanovics Karadsity; a finneké pedig a legközelebb múlt évtized alatt D. Lönnrot Illés egy nagyszerű költeményt írt le a nép ajka után, s ez a Kalevala 32 énekben...”¹⁰ A rangos névsorban szerepel tehát Lönnrot neve is, a nagy népi alkotások között helyet kap az ismételten „nagyszerű költemény”-nek mondott Kalevala is.

III. A messzire néző irodalmi program meghirdetése sürgős tennivalóra hívta föl a figyelmet. Az új irányban fejlődő magyar irodalomnak ihlető forrásra volt szüksége. A népköltészet gyűjtésében és kutatásában a külföldi példákat — köztük a finnt — nekünk is követnünk kellett, ha a megjelölt célt el akartuk érni.

A Kisfaludy Társaság 1843-ban — Erdélyi javaslatára — magyar népköltési gyűjtemény kiadását határozta el. A gyűjtést szorgalmazó felhívás országszerte lelkes támogatásra talált. A mozgalom irányítását, összefogását, a tervezett kiadvány megszerkesztését irodalomtudósunkra bízták.

Lönnrot sugallata, a Kalevala példája ennek a munkának az elvégzésénél is iránymutató volt. A Népdalok és Mondák összeállításakor a „finn Homérosz” módszerét követte a szerkesztő. Az előszóban erről a következőket olvashatjuk: „sok dal lesz itt, melyet senki nem hallott úgy, mint általam közölnetnek, mert némelyik három-, sőt négyből is van összerakva, a különböző beküldések szerint. Ez másképp nem is lehet. Mert mint egyik beküldő... írja, »az ilyen dalokat egyik elkezdi, és ahány dalolja, mind l'övíti újakkal«, miből természetesen következik, hogy a különböző beküldést szabad is, lehet is összeolvasztani. Némelyek szerint maga Homér, de múlt században Ossian énekei, legújabbban pedig a finn hősköltemény: Kalevala, 32 énekben, szinte ily változó előadás, a nép ajka után íraték le, s adatott ki...”¹¹ Erdélyi úgy gondolta, hogy a variánsokat egybeolvasztó módszer alkalmazása révén a népi eljárással marad kapcsolatban, mely szabadon alakítja, csiszogatja a szöveget. Így akart egységesebb, teljesebb formákat létrehozni. Ugyanazt csinálta, amit Lönnrot, a Kalevalára mint a módszerét hitelesítő legfrissebb példára hivatkozott. Ezt a kötetrendező elvet hosszú ideig követték folkloristáink. Vikár Béla századunk elején „nagyszabású nótafa”-nak nevezte Erdélyit, és megállapította, hogy „a népköltés-búvárlatnak egyik legszebb feladata, mellyel az irodalom számára igen nagy szolgálatot tesz, hogy a széttöredezett részekből rekonstruálja, helyreállítja az eredeti költeményt.”¹²

IV. A magyar népköltészeti gyűjtemény gazdag anyagot nyújtott Erdélyinek ahhoz, hogy programadó módszerességgel dolgozza ki a „nemzet-népi” irodalom követelményrendszerét. Megerősítette és példákkal igazolta a folk-

lór irodalomformáló szerepéről vallott felfogását. Vizsgálódásainak legjelentősebb eredménye az a terjedelmes tanulmány, amelyet utószóként csatolt a *Népdalok és Mondák II.* kötetéhez.

Erdélyi népköltészeti alkotásainkat a magyar népegyéniség megnyilatkozásainak tekintette. A nemzeti karakter tartalmi jegyeinek meghatározása, nemzetének „lehető kitudása volt a cél, melyért a népi dolgokat útha ejtette”.¹³ Olyan irodalmi hagyomány után kutatót, ami az „örök szép” szolgálatában a magyarság „saját, elidegeníthetetlen és kölcsönözhetetlen adománya”-a.¹⁴

Herder következtetéseit a magyar népköltészet elemzésében is alkalmazni próbálta: a legrégibb idők költői örökségét tartva a nemzeti sajátosságok legadekvátabb kifejezőjének, ennek nyomait kereste nálunk is. A finnek népi eposzát is ősi eredete tette izgalmassá számára. A Kalevala megismerése táplálhatta meggyőződését, hogy az archaikus vonások századok múltán sem tűnhetnek el nyomtalanul, a mi népköltészetünkben is kimutathatók az eredetiség régmúlt időkre visszanyúló jegyei. A magyar költészet legősibb, legeredetibb tulajdonságait kutatta: így jutott el műveltségünk keleti, ázsiai gyökereinek fölfedezéséhez, vizsgálatához. Úgy vélte: „fajunk mind e mai napig” Ázsia pusztáin „maradt meg hozzáférhetlen eredeti állapotában”.¹⁵ Népköltészetünkből „kelet zamatát, hevét s csillogását” próbálta kihogozni.¹⁶

Koncepciója szerint mindenekelőtt a népdalainkban kifejeződő buja, fejlett természetérzék, „a kültermészetnek igen gyakori beszövése”, a szimbolikus természetfelfogás mutat kelet felé. A természeti képpel való dalkezdés problémáját ő oldotta meg: a népdalok mélységének bizonyítékaul hozta föl. Hozzájuk „mint eredeti magvakhoz” – szerves folytatódásként – újabb képek, gondolatsorok kapcsolódnak.¹⁷ Az „ős ember” természetközelségét, a természettel való egybeolvadását hangsúlyozta. Népdalaink legmerészebb, legáttételesebb képeit a „keleti képzelődés” megnyilvánulásainak tartotta. Megfigyeléseinek egy része ma már elavult, de közöttük nagyszerű felvillanások is előfordulnak. Idézte például az „Amerre én járok, Még a fák is sírnak” kezdetű népdalt. Így írt róla: „Mi a magyar népdalok mélységét illeti, az leginkább abban áll, hogy a fölindult kebel mintegy magán túl elkiárad a kültermészetre, s ennek jelenségeit magába játssza, mint mikor elkap valamit az örvény, s tulajdon anyagként dolgozza fel...” Több ez, mint „a régi poesis” utánzási elvének alkalmazása, nem „puszta föstés” történik itt, „mert nem hasonlatul hozatnak fel a természet tüneményei, hanem úgy, mintha a természet maga is a kebeltől függene...” Egyszerre láttat az ismeretlen szerző képeket a természetből, és azzal eggyé válva, kifejezi fájdalmát is: „bánatot zengő dalaink... nem hímet varrnak a természetről, hanem magokba olvasztják föl ezt.” Népköltészetünknek „a természet nem utánzandó példány, hanem csak feldolgozandó anyag, mely, más szóval, a szellemnek uralkodása a külvilágon...”¹⁸

A mélyre hatoló népdalelemzés a Kalevala természetlátását, képalkotását is eszünkbe juttathatja. Az eposz egyik legjellemzőbb költői eszköze az antropomorfizmus: mágikus lapjain az egész mindenség az emberhez válik hasonlatossá. A testvéri összeolvadás az embert körülvevő világgal, a természet panteista színezetű „átlelkesítése” a szürrealizmusra emlékeztető képek sorát teremti: nem a szem, hanem a lélek realizmusát valósítja meg.

Nem nehéz észrevennünk, hogy Erdélyi számára a népköltészet nem csupán annyit jelentett, amennyit XIX. századi költőink fölfedeztek benne. A „keletiség” megőrzött emlékeit, költői sajátosságait elemző gondolatai egyszerre jelzik az irányt visszafelé és előre. Népköltészet-értelmezésének kiragadott mozzanatai a folklór realista igényű megközelítésén alapuló XIX. századi népiességnél ősibb, keményebb, misztikusabb hagyományt tárnak föl, s a XX. századi, a modern költői irányzatokkal is érintkező népiesség körvonalait villantják föl. József Attila tájköltészetét, komplex képeinek mágikus szuggesztivitását evokálják: a természet, a tárgyi világ – kalevalai indíttatásra is – nála vesz majd föl olyan funkciót, amelyet Erdélyi megjegyzései sugallnak. Ennek a „barbár poétika” névre keresztelt költészettannak a jellemzőit tárta föl Németh László is a Tanú tanulmányaiban: következtetési lényegbevágó egyezéseket mutatnak Erdélyi Jánoséval. Rámutatott, hogy a keleti népköltészet – melynek határait „a finn tavaktól a görög szigetekig” terjesztette ki – „szimbolikus természetfelfogásával ki-kikívánczik a hellén kultúra örökösei közül az ázsiai pusztákra”, „örömet leli benne, hogy az ember zavaros, profán életét természeti jelek mögé rejtse”.¹⁹ A görögnél „elemibb, barbárabb, de sok tekintetben erőteljesebb és tartózkodóbb poétika” szabályait vizsgálta, ahol a képet nem az „olcsó” mint kötőszó ékeli a versbe. Németh László nyomán Gulyás Pál a „barbár poétika” reprezentatív alkotását találta meg a Kalevalában, mely egyúttal a magyar költészet ősi sajátosságaira is fényt vet: benne látta irodalmunk önmagára eszmélésének, megújulásának forrását.

Ezzel a tömör kitekintéssel csupán exponálni szeretttük volna, hogy a XIX. századi irodalomtudásunk által emlegetett „keletiség” újabb művésztünk forrása és programja lett, amely ismét fölfedezte kultúránk „ázsiai bölcsőjét”. Századunk magyar irodalmának ide kapcsolódó törekvését a Kalevala és a finnugor ősköltészet megismerése is táplálta. Erdélyi János tekintete ebbe az irányba mozdult. Elméletében természetesen még fölbukkannak ösztönösségek, esetlegességek. A „keleti” szót is általánosságban használta, perzsa és arab párhuzamokat emlegetett, kora tudományos felfogásának megfelelően a helyes elkülönítéssel adós maradt. Kétségtelen viszont, hogy megérezte a kalevalai költészet lényegét, és ez részben azt is megérteti velünk, hogy irodalomtudásaink közül a korai években miért ő fordult a legnagyobb szeretettel rokonaink eposzához. Nem csupán a herderi régiség-kultusz, hanem a magyar és a finn népköltészet legmélyebb rétegei között megsejtett rokonság is magyarázata lehet ennek a vonzalomnak, amelynek legbeszédesebb példáját 1853-ban nyújtotta.

Ekkor tette közzé a Szépirodalmi Lapok hasábjain A népköltészet körül című tanulmányát, amelyben Hunfalvy Pál ugyanott megjelent Kalevala-ismertetésére is visszhangzott, azt a fölfedezés, az önigazolás örömeivel köszöntötte.

A tanulmányban a „petőfieskedők” ellen vette föl a harcot. Irodalmunk az önkényuralom idején a passzív ellenállás légkörében befelé fordult, az „irodalmi egység” leple alatt tenyészett a provincializmus.

Erdélyi fölismerte, hogy a nemzeti kizárólagosság, öncélúság – a még oly szorító helyzetben is – szegényíti, szűkíti az önmegvalósítás, a kiteljesedés, a továbblépés esélyeit. Tágítani kívánta az irodalmi láthatárt, litera-

túránkat vissza akarta vezetni az áthonosítás szakaszához. Ennek segítségével ellensúlyozhatjuk a „kelmeiség” torz jelenségeit, a felszínes, külsőséges jegyekkel hivalkodó „hazaiság” divatját, torlaszolhatjuk el irodalmunkat fenyegető beszűkülési folyamatot. Szerinte irodalmunk érettségét épp azon mérhetjük, hogy mennyire tud érintkezési pontokat találni az „általános emberi”-vel, mennyire képes idegen hatásokat magába olvasztani: tisztában volt a nemzetinek és a nemzetközinek a korrelációjával.

Az általa körvonalazott új átsajátítási program azonban lényegesen különbözött az előzőtől: Kazinczy korában a nagy nemzeteknek a miénknél fejlettebb, előrehaladottabb, „polgárosultabb” irodalmát utánoztuk. A magyarnál – történelmi értelemben – magasabb szintre emelkedett irodalmak követése Erdélyi szerint az epigonizmus, az önfeladás veszélyét rejtje magában: a Világost követő osztrák terror, az asszimilálási kísérletek, a kozmopolita színezetű „birodalmi civilizáció” egyeduralmi törekvései közepette különösen fontos volt a nemzeti jelleghez, a saját egyéniséghez való ragaszkodás. Az új „tolmácsoló” irodalomnak tehát olyan népek felé kell fordulnia, akiknek a sorsa, társadalmi helyzete hasonlít a miénkhez, így irodalmuk a mi irodalmunkkal a „közös lényegben” megegyezik. Erdélyi figyelve azokra a népekre irányult, ahol a nemzetinek, a népnek a kultusza nemcsak a társadalmi, hanem a nemzeti föl szabadulás vágyaival is átítatódott: szolidaritás alakult ki benne a kis, elnyomott népek kultúrája iránt.

A földrajzi és a történelmi szükségszerűség indítékai alapján hirdeti meg a hazánkban élő nemzetiségek kultúrájához való közeledés, a dunai népek egymásra utaltságának, összefogásának gondolatát: „Nekünk, magyarokul, a mai fejlődési fokozat szerint oda kellene dolgoznunk, hogy a velünk egy sorban lévő népszakadékok szellemirányait mindinkább szónók be míveltségünkbe.”²⁰

Írásának másik programadó gondolata az „északi vagy skandinávi népköltészet” tanulmányozását tűzi ki célul irodalmunk elé: abból kölcsönözhetünk „elméleti és egyúttal gyakorlati gazdagodást, idomot...” Akkor a finnt is megkülönböztetés nélkül a skandináv irodalmak közé sorolták. Erdélyinél az az elmélet jelentkezik, hogy a földrajzi környezet determináló tényezője az irodalomnak: „a természet erősen hú magához..., az égalji befolyást az emberi lélekbe is átjásztá...” Észak tájain is érezteti ez hatását „az eszmélkedés belső műfolyamában; a gondolkodás kifejezésének módjaiban”. Külföldi forrás alapján ihletett szavakkal ír az északi népköltészet természetélményéről, a zord természeti viszonyok tükröződéséről. Szigor és keménység árad a „magányos” északi ember dalaiból. Ember és természet, hatalmasság és hatalmasság, szellem és szellem áll itt szemben egymással: az ember „megszellemíti” a természet jelenségeit, így akar vele mint „hasonmásával” megküzdeni. Az északi népköltészet „büfereje” abból a tulajdonságából fakad, hogy „jelvi (azaz: szimbolikus) kifejezése az ember szellemi uralkodásának és a természet hatalmaival vívott csatájának”. Ezért „nem sokat vesztegel a természeti leírásoknál”, „a körülményes leírások itt csak rontanak a költői nagyszerűséget...” A „kezdői egyszerűség”-et, a „gyermeki szem”-et idéző, „bűvös” képzelőerőt, az ebből adódó „mélység”-et dicséri.²¹

A fejtegetés ismét az ún. „barbár poétika” tulajdonságait nyomozza, a magyar népdalokban konstatált modellhez hasonló költői világképet rajzol meg. A Kalevala antropomorf természetszemléletét is involválják a sorok. Nyomatékosan ezt húzza alá, hogy Erdélyi így fejezi be gondolatmenetét: „Nem lévén azonban célom az éjszaki népköltészetet magyaráztatni, oda megyek vissza, honnan e mezőre kiindultam, hogy irodalmunkba talán legsikeresebb volna egészen átellenes művészeti világból kölcsönözni új elemet s irányt; s ez az éjszaki, vagy skandinávi népköltészet tanulmányozása volna. Ezért valóban, nem fejezhetem ki másképp, igazán irodalmi örömem telt benne, midőn Hunfalvy a finn Kalevalát nyújtá olvasóinak, a dolog velejébe ható magyarázatokkal; nem különben jó jelnek mutatkozott előttem, midőn e lapokban közzé tett éjszaki népköltészeti gyöngyök fogadtatásául értesültem. Ha egyéb nem, az előadási hang, a balladai menet már megérdemli, hogy a mi gyakran széfolyó módjaink mellé, elsajátíttassék.”²² (Az „éjszaki népköltészeti gyöngyök” Erdélyinek a Szépirodalmi Lapokban megjelent balladafordításaira utal.)

Képes Géza megállapítja, hogy Erdélyi János itt a magyar irodalomban – főleg német hatásra – meghonosodó „ach-os, epikus, terjengős, vizenyős, ún. balladai stílus” megnyilvánulásait akarja ellensúlyozni, a magyar – első sorban a székely – népballadák értékeire kívánja ráirányítani a figyelmet, amelyekkel az északi népköltészet rokon vonásokat mutat.²³ T. Erdélyi Ilona szerint irodalomtudósunk „az ellentéteket egyeztető hegeli gondolkodásával a »kelmei ellentétéhez«, az észak-európai népek befelé forduló, szikár, tömör, lényegre törő balladaköltészetéhez utasítja íróinkat”.²⁴

A koncepció összefüggésbe hozható Erdélyi 1842-es felismerésével is: a finn népköltészet nemcsak „a nyugati költészet remekeitől, hanem az európai néptörzsökeiktől is igen különbözik...” Irodalmunk tehát tanulhat a finntól anélkül, hogy idegen szellemet szívna magába, az epigonizmus csapdájába esne. A közös természetélmény alapján a finn népköltészetet a többi skandináv nemzetével állítja egy sorba, de lelkesen, biztos kézzel mutat rá a Kalevalára is. Az áthonosítás irodalmunkat a magyar népköltészet általa fölfedezett, igazi mélységeihez közelítené. Írásában szót emel „a nyugati költészet” – a francia és a német – utánzása ellen: a skandináv folklór attól elütő poétikát használ. Végigvonul rajta a hiányérzet: literatúránk nem a tőle kitaposott ösvényen halad. Népi irodalmunk általában nem üti meg „a műbecsi mértéket”, a népiesség külsőséges jegyekben nyilvánul meg, nem hű a magyar népköltészetnek a mimézis-elven túllépő poétikájához, szelleméhez. Ezt a poétikát, szellemet fölfedezte már a magyar népdalokban is, s most még tisztább alakban arra döbrent az északi népköltészetnek a mi provinciálissá szürkülő műköltészetünkkel ellentétes „művészeti világ”-ában.

V. A dolgozatunkban ismertetett adatok, összefüggések alapján nem tartjuk meggyőzőnek azt a véleményt, amely csupán „különccség”-nek, „meglepő ötlet”-nek tekinti az északi népköltészet áthonosítására vonatkozó javaslatot.²⁵ Szeretnénk összegezni, néhány ponton pedig tovább is fűzni az idézett felfogásnak ellentmondó érveinket:

1. Erdélyi érdeklődése az „északi” népköltészet, a Kalevala iránt nem alkalmi jellegű, ötletszerű, hanem 1842 óta szinte folyamatos. Az elsők között ismerte föl a Kalevala irodalomtörténeti jelentőségét. Reguly és Hunfalvy

munkásságát figyelemmel kísérte, tudott a finn és a magyar népköltészet rokonságára utaló hipotéziseikről.

A finn folklór iránti rokonszenve összefonódott az észak-európai balladaköltészet iránt tanúsított, műfordításokban is realizálódó érdeklődéssel. Első dán balladafordítása 1843-as keltezésű, 1852-ben pedig egész sor északi balladát ültetett át magyarra.²⁶

2. Megállapításai nem maradnak az általánosságok, az elvontságok szintjén. Árnyalatos képet fest a „kelmeiség” torz jelenségeivel szembeállított északi népköltészet jellemzőiről. Hunfalvy Kalevala-ismertetésére és saját balladafordításaira hivatkozik. Ezek szintén a Szépirodalmi Lapokban kaptak nyilvánosságot, amelynek egész szerkesztési koncepciójában tettenérhető Erdélyi szelleme. Itt fogalmazta meg Gyulai Pál, hogy „az idegen népköltészetek iránti érdek természetes következménye a hazai irántinak...”²⁷

3. Herder követőjeként eleve becsülte a „sajátságos és eredeti bélyegű” népköltészetet. Az északi népköltészetben elemzett „barbár poétika” iránti fogékonyságát tanulmányának megírása előtt, a magyar népdalok kapcsán is kinyilvánította. Ugyanakkor későbbi írásaiban is fölbukkannak olyan esztétikai elvek, amelyeknek tudatosításához a magyar és az észak-európai népköltészet tudományos igényű vizsgálata is hozzájárulhatott.

Vajda Péternek például 1855-ben szemére vetette, hogy „fényes”, de „külsőleges” költészete „leginkább és túlnyomólag a közte és a természet közötti viszonyt dicsőíti”. Nem tudja feltalálni „az emberben a természetet”, pedig „a természet nem elv, nem végalap, hanem csak kifolyás, eredmény”. Ez az alapállás — „a természetnek ilyes példányul tartása” — akadályozza, hogy a költő „bensőségben forgódva” fejezze ki „magát s alakjait”. Megáll „félúton”, nem töri át „az anyag korlátait”.²⁸

1856-os Arany-kritikájában azt fejtegette, hogy „a természet utánzása” nem a költészet, hanem a festészet feladata, „a leírások... túlzásig úzva alkalmatlan terhére lehetnek a poézisnak”: a költő ne a szemnek, hanem a léleknek „fessen”, figyelme ne a külsőre, hanem a belsőre irányuljon.²⁹

Az érzéki megjelenítés, az egységes esztétikai átformálás törvényét érinti ezen a két helyen Erdélyi: az emberi lényegszerűség oldódjon föl, a gondolat elevenedjen meg a tiszta, közvetlenül átélt szemléletben, a konkrét érzékletességben. Erre nyújtott mintát számára az „ős ember” mágikus természetsszemlélete is: vele kapcsolatos megfigyeléseit esztétikai követelménnyé általánosította.

4. Ha komolyan vesszük a dunai népek „szellemirányai”-nak elsajátítására buzdító javaslatát, ugyanettől bajosan foszthatjuk meg másik programadó gondolatát. Tanácsai egy tőről fakadtak: olyan „idegen népiség”-et kell áthonosítanunk, amely kizárja a másolás, az önmegtagadás lehetőségét. A nyugati költészet szolgai utánzását elvetve, új, friss forrásokat keresett, a kis népek kultúrája felé fordult, hogy segítségükkel irodalmunk ismét visszanyerhesse „ösztönszerűségét”. Koncepciójában — szuverén módon — a történetiség szempontját érvényesítette, melyet színeztet a közös „házfedél” és — a finnek esetében — a közös származás érzetni motívuma. A két ajánlás között ugyanakkor dialektikus kapcsolat van, azok szervesen kiegészítik egymást: a dunai „népszakadékok” műveltségének a miénkkel egybehangzó, az északi népköltészetnek attól eltérő vonásait emelte ki.

5. Erdélyi maga is hangsúlyozta: „remélem, hogy akad egy-két jó hiszemű irodalombarát, ki megnyugodván ügyekeztemben, elismerendi, hogy ezt nem csak oda vetve mondom, s elfogadja emlékeztetésemet.”³⁰ Számos kortársánál megértésre talált elképzelése. Itt csak Arany Jánosra hivatkozunk, aki folyóiratszerkesztőként részt vállalt az áthonosítási program végrehajtásából. A kritikai kiadás munkálatai során került felszínre, hogy milyen szívesen közölt alkotásokat a „határos” népek irodalmából.³¹ Szívügyének tekintette a finn folklór népszerűsítését is.³² A régi dán balladák kapcsán fogalmazta meg, „hogy balladaköltészetünket az irányban törekedjünk megújítani”.³³ (Vitatott volta miatt zárójelben említjük meg, hogy Képes Géza – stílus-elemzés alapján – Kalevala-hatást mutatott ki Arany Keveháza és Rege a csodaszarvasról című „őskölteményeiben”. Az ellenérvek sem vetették el, hogy a két mű „bokros” alliterációrendszere visszavezethető a Kalevalára.³⁴)

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a finn népköltészet mélyebb meggyökerezésének az irodalomtörténeti okokon kívül az is gátat szabott, hogy a nyelvészeti viták egyelőre megosztották a véleményeket, megzavarták az erre irányuló kísérleteket. A dunai népek kultúrájának átsajátítását is akadályozta a beolvasztásra törekvő, kultúrfölényt hirdető nacionalizmus. Ezek a tények azonban csak tovább növelik Erdélyi áthonosítási programjának nagyvonalú, előreutató – a „bartóki szintézis” elemeit magában rejtő – értékeit. A korszak előítéleteivel való bátor szembehelyezkedése is gondolatainak komolyságát, megalapozottságát bizonyítja. Ha elméletében vannak is még ösztönös mozzanatok, a közös alapállás, a gyökerekig rokon szemlélet XX. századi nagyjainkéhoz hasonló összefüggések fölismeréséig vezette.

6. Erdélyi gondolatainak érvényességét bizonyítják XX. századi irodalmunk fejleményei is. Tekintete arra a tájra hatolt, ahonnan újabb irodalmunkat termékenyítő hatás érte. Olyan ihletforrásra mutatott rá, amelyre költészetünknek valóban szüksége volt. Programja századunkban vált valóra, így az visszafelé is igazolást nyert. Újabb líránk olyan kiválóságai, mint József Attila, Gulyás Pál vagy Juhász Ferenc, igen jelentős indítást kaptak a Kalevalától, amely Vikár Béla fordításában valósággal „magyar művé” vált.

7. Sőtér István úgy látja, hogy „Bartók és Kodály zenei népiessége mintegy megismétli azt az utat, melyet a költészeti népiesség tett meg, Erdélyi kezdeménye nyomán”.³⁵ Tételét aztán sokoldalúan bizonyította T. Erdélyi Ilona.³⁶ A Bartók-koncepció irodalmi hatására és párhuzamaira pedig – átfogó igényrel – Gál István hívta föl a figyelmet.³⁷ Ehhez a koncepcióhoz viszont elválaszthatatlanul hozzátartozik egyfelől a pentaton dallamok, másfelől a Kalevala világa is.

A múlt században az irodalmi népiességgel egyenértékű kísérlet a zenei népiesség megteremtésére nem történhetett. Dolgozatunk azonban azt is érzékeltetni próbálta, hogy a XIX. századi költészeti népiesség csak részben váltotta valóra Erdélyi elveit, nem lépett túl a nyelvi-stiláris szinten, amely-nél ő mélyebbre látott.

Többször is rámutatott például, hogy a folklóralkotás „mindig a tisztán emberi felé irányul...”³⁸ A személyes tartalmak visszafogott kifejezése, természetű képek mögé rejtése vonzotta a költészetben. Szemléletes hasonlaltal érzékeltette a népdal elszemélytelenedésének, a tökéletes stílusztisztaság kialakulásának folyamatát: „A nép nem individuum, s következőleg dalai nem az

egyediség, hanem a tömeg lelkével szólaljanak meg. Ezt tanúsítja egy körülmény, miszerint az irtott, isten tudja hol és kitől eredt népdal annyi változáson vagy még többen megy keresztül, mint a cukor, míg Indiából Kamcsatkába ér, hogy édes, éldelhető legyen mindenkinek. A helyszerű otthoniasság, mint más helynek idegen elem, róla lesimíttatik, s ez így megy, míg nem végre teljesen megtisztul.”³⁹ Ezzel a személytelenséggel, sőt személyfölöttiséggel a hagyományos költészet alanyisága eleve nem tudott mit kezdeni. A modern költészet „tárgyiassága”, személyest személytelenné („tisztán emberi”-vé, egyetemes érvényűvé) tevő kifejezőmódja, „látszatszemélytelensége” közelebb juthatott a népköltészet esztétikumának elsajátításához. Erdélyi többkevesebb tudatossággal ebben az irányban tette meg az első lépéseket. Bizonyos értelemben 1854-es Petőfi-portréjának aggályai is erről győznek meg: azok is megmagyarázhatóbbakká válnak, ha nem csupán világnézeti, hanem esztétikai okokra vezetjük vissza, elfogadva a tételt, hogy Erdélyi elmélete túlmutat kiváló költőnk népiességén, s voltaképpen már a XX. századi „bartóki szintézis” és „barbár poétika” erőteljes csíráit hordozza. A magyar népköltészet tanulmányozása közben fölfedezett – esztétikai rangra emelt – poétikai elvek hiánytalanabb megvalósításában, az „északi” folklór átsajátításában, a dunai népek kultúrájához való viszonyulásban, a nemzeti és a nemzetközi korrelatív egységének átélésében modern költőink haladhattak és haladtak teljesebb hűséggel az általa megjelölt úton. Így Erdélyi János nem csupán a XX. századi zenei népiességnek, hanem az új vonásokkal gazdagodó irodalmi népiességnek is előhírnöke.

Magától értetődik, hogy nem rakható egyenlőségjel a múlt századi költészeti népiesség ténylegesen megvalósult eredményei és Bartókék zenei népiességének – a történelmi fejlődés tényeitől is determinált – tartalmi közé: csak az alapok és a tájékozódási irányok közösek. A „bartóki szintézis” közelebb áll Erdélyi elméletéhez, mint a vele párhuzamos költői gyakorlathoz. Amennyivel több Bartókék zenei népiessége a múlt századi irodalmi népiességnél, annyival több annál e századi irodalmi népiességünk: ez az Erdélyi szelleméhez való újbóli visszatérés elemeit – és annak túllépését – is magában foglalja. Modern líránknak magasabb szinten még egyszer be kellett járnia azt az utat, amit ő meglátott. Igaz viszont, hogy Bartók és Kodály nagyobb eredményeket ért el a közép-kelet-európai népek kultúrájának áthonosításában, mint költészetünk.

Természetesen Erdélyi nem léphetett túl mindenestül kora tudományos eredményeinek, művészetszemléletének korlátaiban. Konceptiójának zsenialitása így sem vonható kétségbe. Esetleges „különcösség”-ein, ösztönös megérzésein is érdemes töprengenünk, ha egy szintézisteremtő, nagy gondolkodó áll mögöttük.

Ezért idézzük befejezésül 1863-ban írt, ma is aktuális, remekbe formált szavait, amelyek tömören megismétlik 1853-as tanulmányának útmutatását. Ugyanakkor fölillantják távolabbi célját is: a rokonnépek kultúrájának átsajátítása után az egyetemes emberi műveltség „kincses” tájait kell fölkeresnünk, beharangolnunk: „Nem, én a hazaiság egyik leghatározottabb védője, sürgetője, nem adom fel reményeimet, hogy a magyar költői szellem, miután a szülőhely tűzhelyénél fölerősödött, s a vele rokon sorsú népek sajátosságait önvérébe olvasztotta, vissza fog még egyszer, még többször fordulni a

múlthoz, s kijárni mint világpolgár a föld minden költői népéhez, s kincses hajóval tért meg a szellem és művészet táraiból, hogy tartalmat, idegzetet és izmokat szedjen tagjaiba és tagjaira, és sokoldalúságban világoskodni műveltséggel, gazdagságával olyaténképpen, hogy minden idegen fog benne magáéra ismerni, neki valót találni.”⁴⁰

Kevesen fogalmazták meg ennél szebben a nemzetinek és a nemzetközinek dialektikus kapcsolatát, a népek testvériségének eszméjét — az irodalomtudomány szemszögéből.

J E G Y Z E T E K

1. Vö. Képes Géza: A Kalevala és a magyar irodalom. Világirodalmi Figyelő, 1961. 67 – 80. – Domokos Péter: A finn irodalom fogadtatása Magyarországon. Bp., 1972. 11 – 85. – A. Molnár Ferenc: A finn irodalom Magyarországon. Filológiai Közöny, 1973. 152 – 65.
2. A. Molnár Ferenc: Reguly Antal egy finnországi levele. Könyv és könyvtár X. Debrecen, 1976. 158 – 9.
3. Reguly Antal magyar utazó éjszakon. Athenaeum, 1841. 577 – 83, 593 – 8.
4. A. Molnár Ferenc: Reguly Antal Kalevala-fordítástöredéke. Könyv és könyvtár IX. Debrecen, 1975. 261 – 79.
5. Nyelvészeti nagy tennivalóink s a finn népek régisége. Új Magyar Múzeum, 1851. CDXXIX – CDXLVII.
6. Kalevala. I. h. 147 – 52, 163 – 8, 179 – 88, 771 – 81, 787 – 93, 803 – 8.
7. Finnország népköltészete. Regélő Pesti Divatlap, 1842. március 19. 183. Vö. Képes Géza: Átklasszicizmus – eleven népiesség. Az i. lő körvonalai. Bp., 1976. 330.
8. Uo. 184.
9. Uo.
10. Népköltészetéről. Erdélyi János Válogatott Művei. Szerk. Lukácsy Sándor. Bp., 1961. (A továbbiakban: EJVM.) 158.
11. I. m. I. Pest, 1846. XII.
12. A magyar népköltés remekei I – II. Szerk. és bev. Vikár Béla. Bp., é. n. I. XV – XVI.
13. Magyar közmondások könyve. Szerk. Erdélyi János. Pest, 1851. 460.
14. Pályák és pálmák. Budapesti Szemle, 1867. 53.
15. Népdalköltészetünkről. (Ma ismert címén: A magyar népdalok.) Népdalok és Mondák II. Pest, 1847. 432.
16. Uo. 412.
17. Vö. K. Posonyi Erzsébet: Erdélyi János és a népköltészet. Ethnographia, 1927. 170 – 4.
18. Népdalköltészetünkről. I. h. 445 – 6.
19. Tejtésvérek. A minőség forradalma. Bp., 1940. III. 163. – Összehasonlító népköltészet-tan. Uo. 166.
20. A népköltészet körül. (Ma ismert címén: Népköltészet és kelmeiség.) I. h. 660.
21. Uo. 677 – 9.
22. Uo. 679.
23. Átklasszicizmus – eleven népiesség. I. h. 316.
24. Erdélyi János. (A magyar múlt tudósai.) Bp., 1981. 121.
25. Sőtér István: Nemzet és haladás. Bp., 1963. 123. – A magyar irodalom története III. Bp., 1965. 656 – 7.
26. Vö. T. Erdélyi Ilona: Az észak-európai balladaköltészet és Erdélyi János. Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok. Bp., 1982. 165 – 94.
27. A „Befejezésül” c. szerkesztői zárszóban. I. h. 819.
28. Egy századnegyed a magyar szépirodalomból. EJVM. 288 – 91.
29. Arany János Kisebb Költeményei. Uo. 359 – 63.
30. I. m. 679.
31. Vö. Fried István: A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig. Bp., 1979. 267.
32. A Szépirodalmi Figyelő 1862-es évfolyamában közölte pl. a Kalevala Kullervo-epizódját Fábián István tolmácsolásában.
33. Idézi és összefüggéseit megvizsgálja: Képes Géza i. m. 335.
34. Vö. A. Molnár Ferenc: Arany János és a Kalevala. Világirodalmi Figyelő, 1972. 221 – 5.
35. I. m. 41.
36. Népköltészet, népzene – népi társadalom. Erdélyi János és a Bartók-, Kodály-koncepció. Irodalomtörténet, 1974. 506 – 21.
37. Bartók Béla és a Kelet-Közép-Európa-kutatás kezdetei. Világirodalmi Figyelő, 1967. 54 – 67.
38. Népköltészetéről. I. h. 160.
39. Idézi: T. Erdélyi Ilona i. m. 510 – 1.
40. A magyar líra (1863). Tanulmányok. Bp., 1890. 226.